

УДК 330.34 (477)

Захарій С. Варналій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Любов П. Хмелевська

Київський національний університет технологій та дизайну

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ

У статті розкрито сутність нового типу економіки – економіки знань. Визначено, що економіка знань – це економіка, в котрій більшу частину валового внутрішнього продукту (ВВП) забезпечено діяльністю з виробництва, обробки, зберігання і розповсюдження інформації і знань. Обґрунтовано, що саме в економіці, яка базується на основі продуктивного використання нових знань – шанс, ресурс і перспектива прискорення інноваційної динаміки України. Розкрито особливості та проблеми процесу формування економіки знань в Україні. Визначено основні шляхи подальшого розвитку економіки знань в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: економіка, знання, освіта, наука, економіка знань, інформація, інформаційне суспільство, економічний розвиток.

Захарий С. Варналий

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка

Любовь П. Хмелевская

Киевский национальный университет технологий и дизайна

ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ В УКРАИНЕ

В статье раскрыта сущность нового типа экономики - экономики знаний. Определено, что экономика знаний – это экономика, в которой большую часть валового внутреннего продукта (ВВП) обеспечен деятельностью по производству, обработке, хранению и распространению информации и знаний. Обосновано, что именно в экономике, основанной на основе продуктивного использования новых знаний - шанс, ресурс и перспектива ускорения инновационной динамики Украины. Раскрыты особенности и проблемы процесса формирования экономики знаний в Украине. Определены основные пути дальнейшего развития экономики знаний в Украине на современном этапе.

Ключевые слова: экономика, знания, образование, наука, экономика знаний, информация, информационное общество, экономическое развитие.

Zachary S. Varnaliy

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Lyubov P. Khmelevska

Kyiv National University of Technologies and Design

FEATURES AND PROSPECTS OF KNOWLEDGE ECONOMY IN UKRAINE

The article reveals the essence of a new type of economy - the knowledge economy. Determined that the knowledge economy – an economy in which most of the gross domestic product (GDP) activity ensured the production, processing, storage and dissemination of information and knowledge. It is proved that in an economy that is based on the productive use of new knowledge - the chance of life and the prospect of accelerating innovation dynamics Ukraine. The features and problems of the process of forming knowledge economy in Ukraine. The main ways of further development of the knowledge economy in Ukraine today.

Keywords: economy, knowledge, education, science, knowledge economy, information, information society, economic development.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Соціально-економічні процеси, які відбуваються у світі в XXI столітті, вказують на суттєве зростання ролі освіти в усіх сферах суспільного життя, в тому числі й в системі економіки знань. Без перебільшення можна сказати, що економіка знань є і буде відігравати найважливішу роль у розвитку продуктивних сил. Саме за рахунок економіки знань формується сучасне інформаційне суспільство, а також цілісна система ресурсозабезпечення суспільного виробництва.

Соціально-економічна динаміка та цивілізаційне майбутнє України залежить від розвитку освіти та економіки знань. Тому необхідним є вивчення та узагальнення сутності, властивостей, механізмів формування системи економіки знань, а також її впливу на суспільне виробництво, враховуючи процеси глобалізації.

Аналіз останніх публікацій із означеної проблеми. Економіка знань є складним і багатогранним феноменом, який привертат і продовжує привертати увагу багатьох як вітчизняних, так і іноземних дослідників. Серед сучасних вітчизняних науковців даній тематиці присвятили свої роботи Л. Антонюк, В. Бебик, А. Бойко, В. Геєць, Д. Дзвінчук, В. Журавський, В. Кошин, В. Кремень, В. Кушерець, О. Луговий, Д. Лук'яненко, О. Ляшенко, С. Максименко, Б. Малицький, А. Маслов, М. Михальченко, В. Огнев'юк, Ю. Полунєєв, Ж. Поплавська, В. Поплавський, А. Попович, В. Семиноженко, А. Сіренко, В. Соловійов, М. Сорока, О. Старовойт, В. Ткаченко, Л. Федулова, А. Чухно та інші.

Невирішені частини дослідження. Проте, не дивлячись на зростаючу увагу як науковців, так і практиків усього світу до феномену економіки знань, дослідження в цьому руслі не можна на сьогодні вважати вичерпаними. Існує ще безліч питань, які потребують ґрунтовних наукових розробок та досліджень. В недостатній мірі досліджено проблеми та перспективи процесу формування економіки знань в Україні.

Мета дослідження - розкриття економічної сутності, основних особливостей, тенденцій та перспектив розвитку економіки знань в Україні.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Переміщення інтелекту та наукових знань у центр основних чинників стійкого економічного зростання стали причиною концентрації уваги сучасних дослідників щодо становлення економіки знань, яка сьогодні розглядається як гарант поступального руху суспільства, побудови конкурентної економіки, задоволення постійно зростаючих потреб людей та зміцнення соціальної згоди [1; 7; 9; 10].

Економіка знань – це нова модель розвитку економічних систем, яка має прийти на зміну економіці винищення та експлуатації природи, економіці, де головною метою функціонування економічних суб'єктів є максимізація прибутку будь-якими засобами, не зважаючи на наслідки.

Прогресивними загальносвітовими тенденціями нині є не лише глобальний характер функціонування економічних систем та посилення їх соціальної спрямованості, а також й перехід до економіки знань. Формування економіки знань – один із найважливіших напрямів економічної політики в усіх розвинених країнах світу. У зв'язку із цим постає завдання переходу до якісно нового, заснованого на знаннях, наукових досягненнях, інноваціях етапу розвитку економіки.

У другій половині XX ст., з початком формування постіндустріальних суспільств, економічні системи визнали необхідність використання в процесі свого розвитку ще одного фактору виробництва – інформації [1, с.69-104]. У цьому контексті слід зазначити діалектичну єдність інформації і знань. Як справедливо зазначає відомий вчений з проблем інформаційної економіки Маслов А.О., «інформація є основою для створення нової інформації, знання і нового знання» [5, с.399].

Вперше термін «економіка знань» використав у 1962 році американсько-австрійський дослідник Фріц Махлуп, який включив до цього поняття: дослідження і розробки, освіту та навчання, високотехнологічне виробництво, інформаційні та комп'ютерні технології [11].

Ф. Махлуп намагався підкреслити роль знань як вирішального фактору економічного зростання і суспільного розвитку [8].

Термін «економіка знань» знайшов широке розповсюдження наприкінці 90-х років ХХ ст. і пов'язаний значною мірою із встановленням нових пріоритетів у політиці й економіці країн Європейського Союзу [9]. Активізація процесів перетворення знання у безпосередньо продуктивну силу розвитку економіки й суспільства зумовила, особливо у другій половині ХХ ст., розширення як досліджень у цій сфері, так і практичних кроків.

За своєю сутністю економіка знань відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на більш високому еволюційному ступені розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг.

Академік Геєць В. М. справедливо зазначає, що в економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який є сукупністю повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, нагромаджених у свідомості людей та матеріалізованих у технологічних способах виробництва [3, с. 6].

Поняття «економіка знань» має економічне походження й характеризує новітній спосіб виробництва матеріальних і соціальних благ. Цей спосіб перетворює суспільство подібно тому, як підприємництво, ставши найважливішим економічним ресурсом, перетворило економічне життя в ХХ ст. [2].

Сьогодні не існує визнаного всіма чіткого визначення економіки знань. Натомість, у терміну «економіка знань» існують і альтернативи. У соціології частіше використовується термін «інформаційне суспільство», що відображає спільноту людей, які живуть в економіці знань. «Економіка інформаційних технологій» – інше визначення сучасної економіки. А в рамках перспективної економіки, як альтернативу, можна зустріти поняття «креативної економіки» [6].

Економіка знань або по іншому економіка, що створена на засадах знань від англійського «Knowledge economy» – економіка, в котрій більшу частину валового внутрішнього продукту (ВВП) забезпечено діяльністю з виробництва, обробки, зберігання і розповсюдження інформації і знань.

Здатність до генерації, використання та розповсюдження нових знань стає основою національної конкурентоспроможності та базовою передумовою прискореного інтенсивного соціально-економічного зростання, а також є чинником подальшого розвитку ринку економічної інформації. В 2000 р. в Лісабоні країни ЄС проголосили, що у 2010 році Європа стане найбільш конкурентоздатним суспільством у світі – суспільством знань [7].

За сучасних ринкових умов у суспільстві, в якому зосереджено вагомий гуманітарний капітал, достатньо здійснити відповідні інституційні зміни для того, аби цей ресурс розвитку призвів до досить швидких позитивних загальноекономічних змін, задіяв процеси якісного структурного оновлення економіки і суспільства. В таких умовах шлях України до сучасних надбань постіндустріального суспільства міг би стати значно коротшим, ніж для цілої низки інших країн, трансформаційну модель яких ми взяли собі на озброєння. Саме в економіці, яка базується на основі продуктивного використання нових знань – шанс, ресурс і перспектива прискорення модернізаційної та інноваційної динаміки України.

Можна виділити першочергові, середньострокові та стратегічні завдання розвитку економіки знань в Україні (табл. 1).

Основними складовими елементами сучасної економіки знань є:

- доступна, якісна і безперервна освіта населення на основі нових наукових знань;
- економічні стимули та інституційний режим, що заохочують до ефективного використання національних і глобальних знань в усіх секторах економіки;

- ефективна інноваційна система, що об'єднує в єдиний комплекс економіку, наукові, академічні та дослідницькі центри;
- інфраструктура, яка з'єднує елементи інноваційної системи між собою та із зовнішнім середовищем;
- держава як ініціатор та координатор процесів розбудови економіки на основі нових знань [7].

Таблиця 1

Завдання розвитку економіки знань в Україні

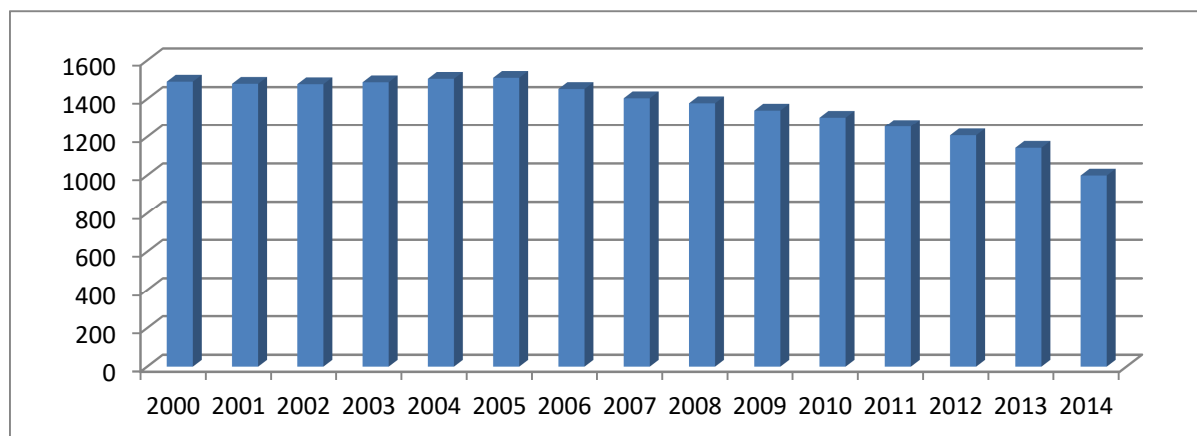
Першочергові завдання	Середньострокові завдання	Стратегічні завдання
- «інвентаризація» найбільш актуальних проблем і протиріч нинішнього етапу у гуманітарно-інноваційній сфері; - привертання уваги до науково-освітнього виміру національних інноваційних реформ та окреслення пріоритетів розбудови економіки знань в Україні; - усунення негативних наслідків попереднього етапу реформаційних перетворень у освітній, науковій, науково-технічній та інноваційній сферах.	- вдосконалення технологічної, інституційної та організаційної бази національних інноваційних реформ; - якомога повне залучення гуманітарних ресурсів інноваційного розвитку України через розбудову економіки, яка ґрунтується на знаннях та освіті, орієнтується на імперативи економічної конкурентоспроможності; - всебічна інтеграція систем освіти, науки, виробництва і управління розвитком, а також програмування їх на самовідтворення, самонаведення та самокоррекцію в процесі подальшого розвитку суспільства.	- консолідація методологічних та інформаційних систем, освітньо-професійних, освітньо-наукових, освітньо-виробничих інфраструктур та комунікацій в рамках єдиного національного інноваційного простору; - посилення міжнародної інтеграції України у гуманітарній сфері та суміщення національної інноваційної системи з технологічною платформою глобального постіндустріального суспільства; - забезпечення вертикальної мобільності України, яка відповідає національним завданням та наявному потенціалу суспільства, в питаннях включення в глобальну систему розподілу праці, визначення динаміки та напрямів розвитку світової економіки, розподілу прибутків та переваг від результатів сучасної НТР.

Джерело: складено на основі [7]

Якщо слідувати доктрині економіки знань, то в Україні існують першочергові, середньострокові та стратегічні завдання розвитку економіки знань в Україні.

Варто зазначити, що формування системи «наука – освіта – технологія – інновація – виробництво» – наріжний камінь розвитку постіндустріальних суспільств та єдиний можливий шлях до підвищення конкурентоспроможності і динаміки прогресу України.

Так, розглянемо динаміку кількості організацій, які виконують наукові дослідження й розробки в Україні (рис. 1).

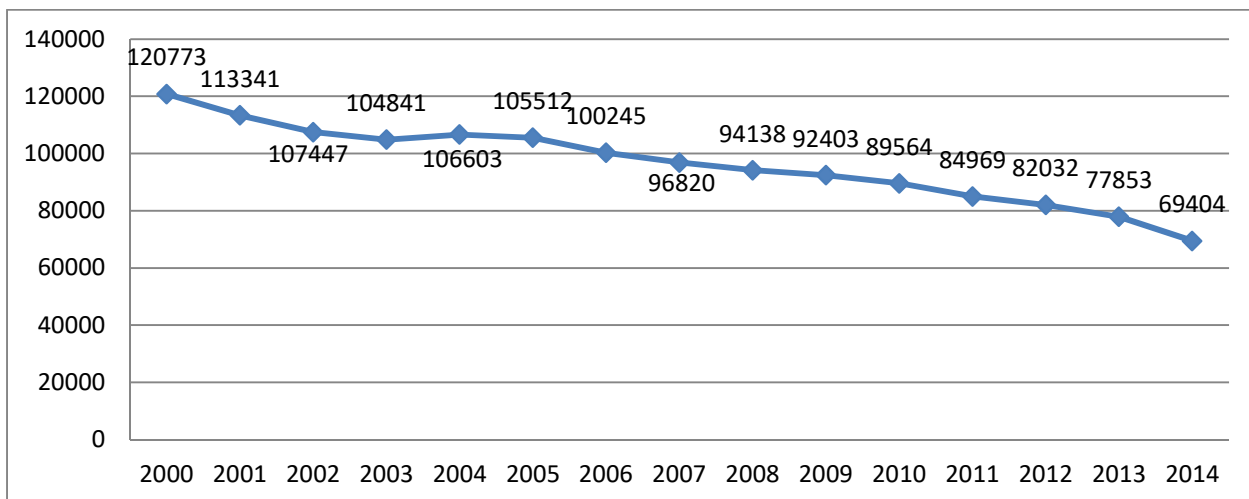

Джерело: складено на основі [4]

Рис. 1. Організації, які виконують наукові дослідження й розробки в Україні

Як бачимо, що починаючи з 2005 року кількість організацій, що займаються дослідженнями та розробками скоротились з 1490 до 999 у 2014 році, тобто аж на 33%.

Поряд зі скороченням наукових організацій в Україні здійснюється тотальне скорочення науковців (рис. 2).

Джерело: складено на основі [4]

Рис. 2. Кількість науковців в Україні, осіб

Зауважимо, що саме через інтеграцію різних елементів науково-технічного, освітнього і виробничого комплексу Україна має розбудувати власну національну інноваційну систему. Через посилення вертикальних інтеграційних зв'язків та горизонтальної взаємодії в межах національного інноваційного простору Україна має сформувати власну техніко-інноваційну інфраструктуру, яка забезпечить випереджальний темп розвитку економіки та сучасні стандарти життя суспільства.

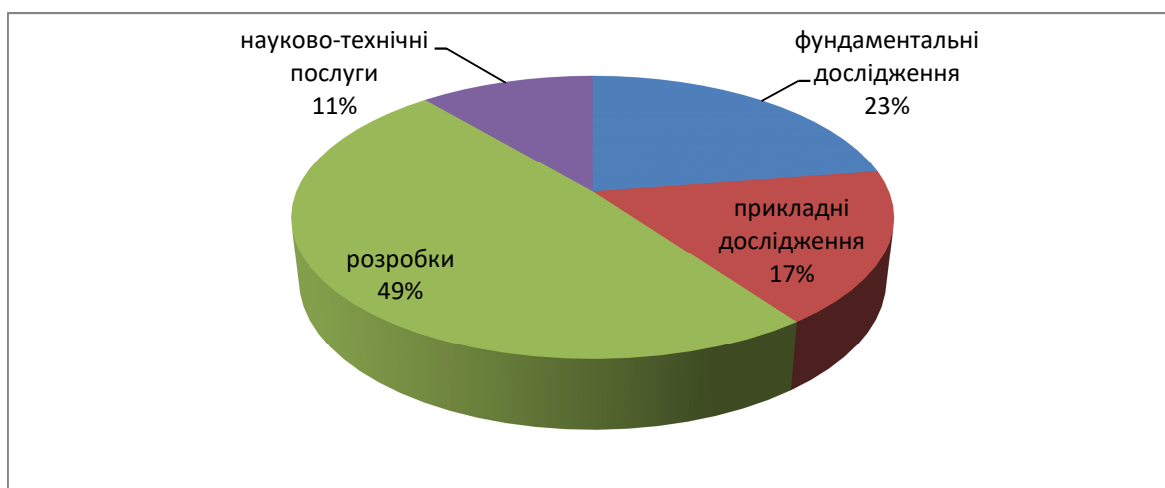
Динамічний інноваційний розвиток та економічне зростання на основі оновленої інфраструктури мають здійснюватися на тлі вдосконалення державного менеджменту в науково-технічній та інноваційній сферах. Інновації в системі управління процесами суспільного розвитку – шлях до підвищення ефективності державної політики в цілому.

Для досягнення суттєвих позитивних зрушень в цьому напрямі необхідно:

- вдосконалити інституційні основи державної науково-технічної та інноваційної політики;
- подолати роз'єднаність та відособленість серед освітніх та наукових закладів;
- централізувати політику держави в інноваційній сфері в межах єдиного компетентного органу виконавчої влади;
- сформувати загальнодержавну систему автоматизованого пошуку, збору, накопичення, аналітичної обробки і зберігання, розповсюдження та надання інформації в сфері науково-технологічного та інноваційного розвитку;
- забезпечити створення єдиної технологічної та інформаційної інфраструктури для науки та інноваційного підприємництва в Україні;
- створити інституційні основи ринкового стимулювання інноваційного розвитку;
- вдосконалити систему державного фінансування інноваційних процесів, механізми державного замовлення в науково-технічній сфері, а також моніторингу ефективності фінансування та реалізації наукових та інноваційних проєктів;
- підвищити ефективність функціонування (вільних) економічних зон, розширити мережу технополісів, технопарків та інших інноваційних структур.

Відзначимо, що відбувається не тільки кількісне скорочення наукових організацій та науковців в Україні, але й і якісне, що пояснюється падінням витрат, що виділяються на розвиток науки та техніки в Україні. Після 2003 року витрати в науку зменшились в питомій вазі до ВВП з 1,24% до 0,7% від ВВП у 2014 р.

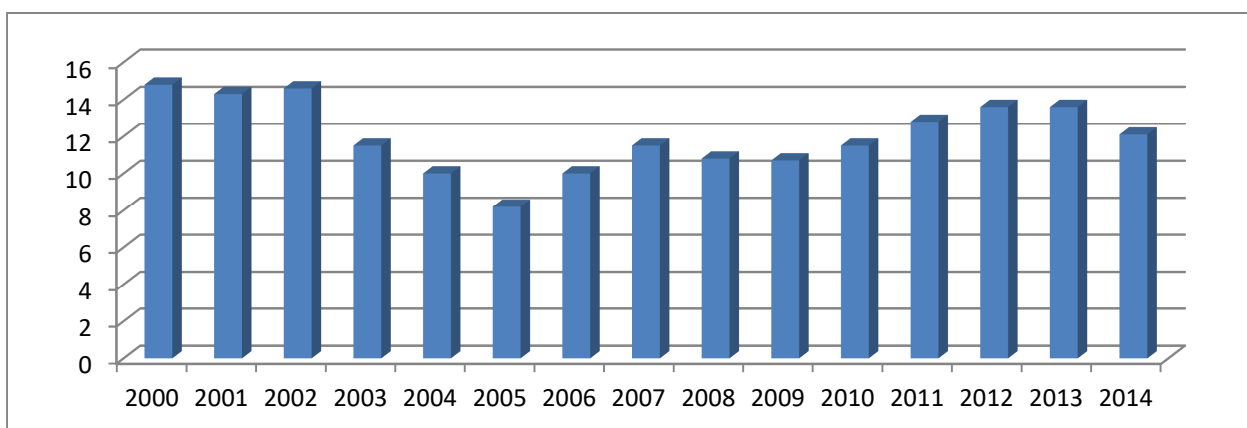
Якщо ж розглядати структуру наукових досліджень (рис. 3), то в Україні більшість витрат ідуть на здійснення розробок (близько 50%), вагомими витратами також є витрати на фундаментальні дослідження (23%).

Джерело: складено на основі [4]

Рис. 3. Структура наукових досліджень в Україні, станом на 2014 р.

Звичайно, що науковий розвиток в Україні залежить не тільки від самої держави, але і від корпоративного сектору. Так, понад 12% (рис. 4) від усіх підприємств здійснюють різноманітного роду наукові розробки, що збільшує їхню конкурентоспроможність, як у галузі так і на міжнародному ринку.

Джерело: складено на основі [4]

Рис. 4. Питома вага підприємств, що впроваджували інновації в Україні, %

Варто зазначити, що інвестиції в науку здійснюється не тільки самими підприємствами (85%), але й із застосуванням інших джерел фінансування. На нашу думку, державі необхідно впроваджувати науково-дослідницькі проекти та активізувати даний напрямок в країні шляхом використання механізму державно-приватного партнерства. Впорядкування системи фінансування інноваційних процесів є головною передумовою

підвищення результативності державної політики в цій сфері, а також запорукою ефективності розбудови економіки знань в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття «економіка знань» відноситься до постіндустріального суспільства, але на більш високому еволюційному ступені розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг.

Для розвитку економіки знань та її подальшого впливу на соціально-економічний розвиток в Україні необхідно:

- стимулювання більш повного та активного використання у промисловості результатів діяльності наукової сфери, збільшення кількості та інтенсивності використання прогресивних наукових здобутків в секторі обробної промисловості;
- нарощування частки продукції п'ятого – шостого технологічних укладів у структурі виробництва;
- модернізація, оновлення технологічної бази та виробничих фондів вітчизняних підприємств;
- сприяння активному розвитку малих та середніх інноваційних підприємств, посередницьких організацій, а також стимулювання венчурного фінансового капіталу;
- стимулювання розвитку раціоналізаторської та винахідницької діяльності на підприємствах, розробка системи заохочення інноваційної ініціативи на підприємствах, запровадження практики звітності підприємств і галузей економіки за результатами інноваційної діяльності;
- сприяння комерціалізації інтелектуальної власності, вдосконалення методології ринкової оцінки інтелектуальної власності в структурі капіталу комерційних компаній;
- створення механізмів моніторингу інноваційної активності галузей, виробництв, регіонів, підприємств та організацій, оцінки ефективності використання державних коштів учасниками інноваційних процесів;
- запровадження спрощеної системи оформлення контрактів і угод для підприємств, які займаються експортом інноваційної продукції;
- посилення інформаційно-інноваційної складової діяльності іноземних представництв України;
- внесення змін та доповнень до Бюджетного Кодексу України стосовно запровадження в системі видатків держбюджету спеціальних фондів фінансування науково-технічних та інноваційних програм;
- розширення міжгалузевої взаємодії, укладання спільних програм та реалізація спільних проектів із міністерствами та відомствами тощо.

Щоб змінити становище і не відстати від розвинених країн (і багато тих, що розвиваються), де суспільством стануть керувати закони економіки знань, керівництву нашої держави доцільно, перш за все, спрямувати свої зусилля на реформування освіти та науки, вдосконалення її фінансування, а також на консолідацію суспільства та формування середовища для розвитку економіки знань. Модернізація системи освіти та науки як основи розбудови економіки знань має стати національною метою для України XXI століття. Такий курс сприятиме утвердженню національного інтелектуального потенціалу нашої країни на гідному рівні та підвищенню її конкурентоспроможності у міжнародному просторі, це й повинно стати перспективою подальших досліджень.

References

1. Varnalii Z.S. Rynok ekonomichnoi informatsii: problemy formuvannia ta

Література

1. Варналій З.С. Ринок економічної інформації: проблеми формування та

- perspektyvy rozvytku : monohrafiia / Z. S. Varnalii, L. L. Klevchik. – Chernivtsi: Tekhnodruk, 2016. – 280 s.
2. Varnalii Z.S. Rol ekonomiky znan u rozvytku natsionalnoi innovatsiinoi systemy / Z.S. Varnalii // Nauka y byznes. Ekonomyka znanyi. I mezhdun.nauchn.-prakt.forum. Tezysy dokladov foruma. Dnepropetrovsk, 2015. – S.60-65.
3. Heiets V. Kharakter perekhidnykh protsesiv do ekonomik znan / Valerii Mykhailovych Heiets // Ekonomika Ukrainy. – 2004. – № 4. – S. 6 (4-14).
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs] - Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Maslov A.O. Informatsiina ekonomika: stanovlennia, struktura ta teoretychne osmyslennia : monohrafiia / A.O. Maslov. – K. : Ahrar Media Hrup, 2012. – 432 s.
6. Poplavska Zh., Poplavskiy V. Intelktualnyi kapital ekonomiky znan / Zh. Poplavska, V. Poplavskiy // Visnyk NAN
7. Semynozhenko V. Doktryna ekonomiky znan (Proekt) [Elektronnyi resurs] / V. Semynozhenko. - Rezhym dostupu: <http://www.semynozhenko.net>. – Nazva z ekrana;
8. Starovoit O.V. Ekonomika znan u stratehii innovatsiinoho rozvytku osvity: avtoref. dys. kand. fil. nauk: 09.00.10 / Starovoit O.V. – K.: Nats. pedahoh. un-t im. M.P.Drahomanova, 2010. [Elektronnyi resurs] - Rezhym dostupu: <http://osvitata.com/osvita-ta-ekonomika/> ekonomika-znan-u-strategi-innovatsiynogo-rozvitku-osviti/vsi-storinki.html. – Nazva z ekrana.
9. Fedulova L.I. Ekonomika znan: pidruch. [dlia stud. vyshch. navch. zakl.] / L.I. Fedulova / NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrain. - K., 2009. – 600 s.
10. Chukhno A.A. Naukovo-tekhnologichnyi rozvytok yak ob'iekt doslidzhennia evoliutsiinoi teorii / A.A. Chukhno // Ekonomika Ukrainy. – 2008. – № 1. – S. 7-15.
11. Machlup, F. (1962), The Production and Distribution of Knowledge in the United States, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- перспективи розвитку : монографія / З.С. Варналій, Л.Л. Клевчік. – Чернівці: Технодрук, 2016. – 280 с.
2. Варналій З.С. Роль економіки знань у розвитку національної інноваційної системи / З.С. Варналій // Наука и бизнес. Экономика знаний. I междун. научн.-практ. форум. Тезисы докладов форума. Днепропетровск, 2015. – С.60-65.
3. Геєць В. Характер перехідних процесів до економік знань / Валерій Михайлович Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 6 (4-14).
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Маслов А.О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення : монографія / А.О. Маслов. – К. : Аграр Медіа Груп, 2012. – 432 с.
6. Поплавська Ж., Поплавський В. Інтелектуальний капітал економіки знань / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Вісник НАН України. – 2007. № 2. – С.52-62.
7. Семиноженко В. Доктрина економіки знань (Проект) [Електронний ресурс] / В. Семиноженко. - Режим доступу: <http://www.semynozhenko.net>. – Назва з екрана;
8. Старовойт О.В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти: автореф. дис. канд. філ. наук: 09.00.10 / Старовойт О.В. – К.: Нац. педагог. ун-т ім. М.П.Драгоманова, 2010. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://osvitata.com/osvita-ta-ekonomika/> ekonomika-znan-u-strategi-innovatsiynogo-rozvitku-osviti/vsi-storinki.html. – Назва з екрана.
9. Федулова Л.І. Економіка знань: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Федулова / НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН Україн. - К., 2009. – 600 с.
10. Чухно А.А. Науково-технологічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної теорії / А.А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 7-15.
11. Machlup, F. (1962), The Production and Distribution of Knowledge in the United States, Princeton University Press, Princeton, NJ.